

# ***Portar i Gamla Stan, Stockholm***

*av Terry LeBlanc*

Följ med till Stockholms äldsta stadsdel med denna ***Wander & Discover*** ebok.

Vi följer kartan och hitta tretton portar som sträcker sig över seklerna.

Fem av portar ligger längs några välkända gator, men de andra åtta hittar vi på mera undanskymda ställen.



***Doors of Old Town Stockholm*** är tryckt i en engelsk version och kan köpas genom Terry LeBlanc eller i några butiker i Stockholm.

***A Wander & Discover*** © Guide



## Här hittar man dörrarna

### 1 Prästgatan 38 • 1500-tal



2

### 2 Staffan Sasses gränd 6 • ca 1630



3

### 3 Västerlånggatan 64 • 1660



3

### 4 Bollhusgränd 3A • 1635



4

### 5 Själagårdsgatan 3 • ca 1643



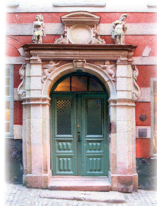
4

### 6 Munkbron 1 • 1644



5

### 7 Själagårdsgatan 2 • 1650



5

### 8 Prästgatan 78 • 1656



6

### 9 Västerlånggatan 65 • 1660



6

### 10 Skeppsbron 40 • ca 1698



7

### 11 Svartmangatan 20-22 • 1757



7

### 12 Skeppsbron 8 • 1901



8

### 13 Österlånggatan 49 • 1936



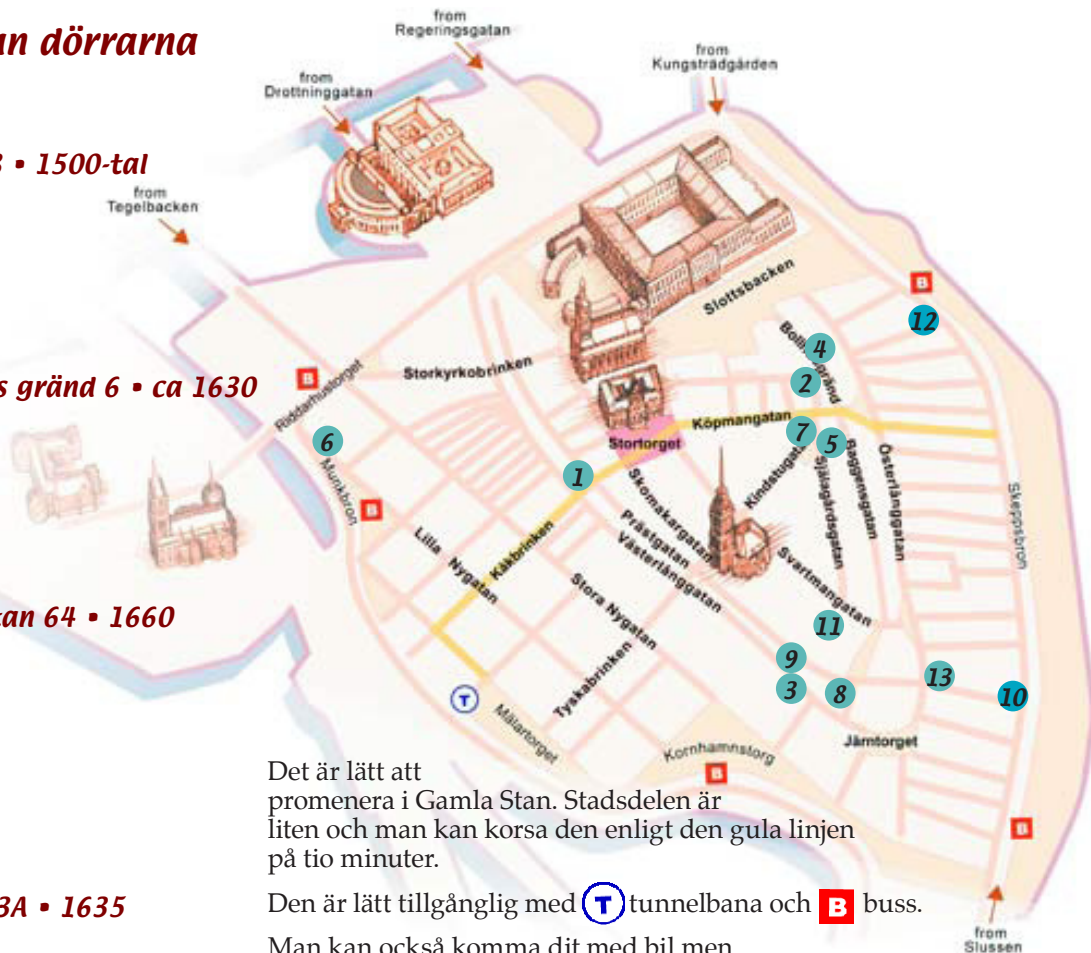
8

1

Det är lätt att promenera i Gamla Stan. Stadsdelen är liten och man kan korsa den enligt den gula linjen på tio minuter.

Den är lätt tillgänglig med **T** tunnelbana och **B** buss.

Man kan också komma dit med bil men parkeringsplatserna är få och avgifterna höga.





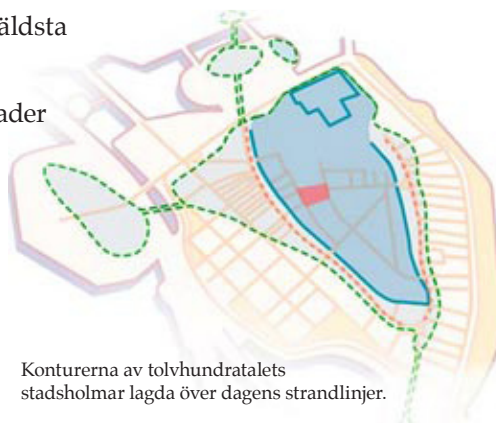
## Varför har jag skrivit detta liten bok?

Allt började med en liten illustrerad karta över Gamla Stan, Stockholms äldsta stadsdel i enkelt kartformat för min engelskspråkiga gäster.

Under arbetets gång blev jag fascinerad och nyfiken på alla dessa byggnader och arkitektoniska detaljer. Det ledde till mycket av Gamla Stans konst, många konstverk till portar och slutligen blev jag intresserad av Stockholms tidigaste historia. Jag hade upptäckt en hel del som jag ville dela med andra. Till sist växte idén om en liten bok fram.

Gamla Stan är en stor skatt. Stockholms existens startade på ön i mitten av 1200-talet. Ön var mindre då och skillnaden syns på kartan här bredvid. Mycket är väl bevarat idag och särskilt mycket finns på plats sedan 1600-talet. Mitt konstnärliga verksamhet i Gamla Stan gjorde att jag blev mer nyfiken. Jag hade alltså många bilder av Gamla Stans portar och lyckades även hitta historien bakom en del av dem. Därför har du nu en skrift om dessa portar i din hand. Av ett 40-tal bilder valde jag ut några för en serie som kunde representera stadens historia från medeltid till nutid.

Konturerna av tolvhundratalets stadsholmar lagda över dagens strandlinjer.



Portarnas ålder framgår av varje avsnitts titel. Ibland är årtal och bakgrund säkert fastställda, men en hel del är gissningar, t ex vad gäller Staffan Sasses gränd 6. Året har angetts till 1585 därför att den äldsta delen av porten, den översta, kan dateras så långt bak i tiden.

Jag har också återgett några historiska anekdoter som ger annorlunda inblickar i vissa av byggnadernas historia och som jag tyckte att andra skulle ha glädje av.

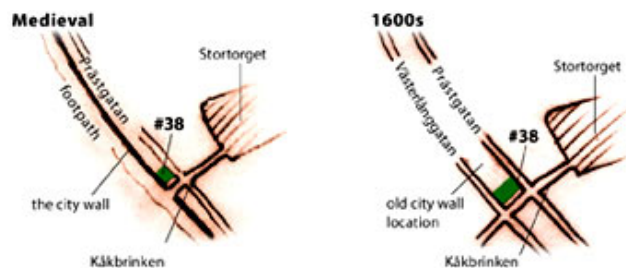
Jag hoppas att charmen hos Gamla Stan fångslar dig som den har fångslat mig. Besök Gamla stan och njut!

När jag letade efter spännande arkitektoniska detaljer bland dörrarna i Gamla Stan fann jag denna välbevarade gamla järnlucka. Utformningen är väldigt fin och hantverket likaså. Öppningen synes inte leda någonstans och man får anta att den blivit tillbommad för länge sedan, men visst blir man nyfiken: vad har den använts till?

Lite forskning lede till, en för mig okänd benämning, "källarhals". Det var en öppning till och från källare. Ved till uppvärmning och annat kunde så lastas ner i eller ut ur källaren. Men man kastade också ut sitt hushållsavfall den vägen och lukten härav ledde till att användandet av källarhalsarna så småningom förbjöds. Det är lätt att föreställa sig hur det såg ut och luktade bredvid dessa öppningar.

Dörren visade sig vara daterad till Medeltiden, under sent 1500-tal. Det finns tre andra källarhalsar bevarade i Gamla Stan, men de är svåra att hitta.

### Prästgatan 38 • 1500-tal



På kartskissen här bredvid kan man också se en intressant ändring som huset genomgick mellan medeltid och 1600-talet. Prästgatan 38 var från början en liten byggnad vars baksida låg mot stadsmuren. När staden växte och muren rivits utvecklades en enkel gångstig utanför muren till att bli dagens Västerlånggatan. I samband med detta blev Prästgatan 38 förlängd och spänner sig än idag ända fram till Västerlånggatan från Prästgatan.

Den här portal anses vara stadsdelens äldsta bevarade. Den är svår att hitta då den är något gömd en bit in på en liten gränd intill Köpmangatan. Den kallas för Rosenporten. Varför? Man tror att en del av svaret är kopplat till Staffan Sasse, en tysk som tjänstgjorde i flottan under Gustav Vasa, men det finns inga säkra belägg.

Sasses vapensköld innehöll nämligen rosor och i portens översta hörnor finner man två sådana. Men kopplingen är svag då Sasse inte ens bodde här utan i ett hus vid ingången till gränden. Inte heller kända årtal tycks stämma riktigt; arkeologiska studier har daterat översta porten till 1585, men Sasse avled 1540. En förklaring kan vara att delar av en öppen spis från hans hus använts här vid en senare ombyggnad. Det är återigen en ganska svag ledtråd så jag antar att detta förblir ett mysterium.



Alltifrån medeltiden var gatorna ofta benämnda efter människor som bott där. Gatunamnen ändrades därför väldigt ofta och den här gränden har till exempel också kallats Ignatiusgränd, men det är en annan historia.

Skissen bredvid gjorde jag från en foto i en bok från 1915. Där är portalen densamma, men själva porten är fördelad på ett annat sätt. En del av öppningen är igenmurad och dörren är mindre, ytterligare ett mysterium.

## Staffan Sasses gränd 6 • 1585



Bara en del av byggnaden, den vackra stenportalen, kan dateras till 1630-talet. Den var ursprungligen tillkommen i samband med en total ombyggnad efter den stora branden 1625.

Denna brand medförde en vändpunkt för byggandet i Stockholm.

Medeltida städer var mestadels byggda av trä och omfattande bränder förekom ofta. För oss betyder det att arkiv med detaljerad historisk dokumentation tyvärr kan saknas. Av några bevarade handlingar framgår att bränder 1330 och 1419 särskilt förstörde stadsarkiven, men man kan få uppgifter om byggnationen i senare handlingar.

Den mest kända branden som ödelade en stor del av Gamla Stan 1625 medförde stora ändringar i byggnadstekniken. Man frångick att bygga i trä till förmån för sten vilket är en naturlig förklaring till att den mesta bevarade byggnationen i Gamla Stan är från 1600-talet och framåt.



The extent of the 1625 fire.\*

Huset vid Västerlånggatan 64 renoverades 1907 då spåren från det förflutna försvann med undantag av den vackra stenportalen. Den är karakteristisk för stilen på 1600-talet då S-former och kurviga ornament ofta ingick i dekorationerna.

## Västerlånggatan 64 • ca 1630





Namnet Bollhusgränd kommer från en sporthall, "Stora bollhuset" som låg vid den här gatan, närmast Kungliga slottet. Där synes ursprungligen ha spelats någon sorts föregångare till dagens tennis. (Det även på 1600-talet uppförda "Lilla bollhuset" byggdes 1725 om till den ännu existerande Finska kyrkan vid Slottsbacken.)



Porten till Bollhusgränd 3A leder idag till bostadslägenheter, men man kan från ett 1800-talsfoto (skissen bredvid) se att den då var en öppen ingång till en passage där diverse aktiviteter och småföretag höll till: ett kafé, en bokhandel och ett härbärge där det sades att tio personer sov i samma rum.

Denna fastighet tillhörde under 16- och 1700-talen familjen Banér. Riksrådet Per

Banér beställde portalen på 1630-talet, men man vet inte vem som utförde den.

Det finns några ojämnheter i dess form och symmetrin är inte perfekt. Man undrar om det var slarv eller avsiktligt. Kanske har marken sjunkit något, här som på andra ställen. Hur som helst, portalen har mycken charm ... två sömniga lejon ligger på vakt, ansikten grinar åt oss och vackra slingrande ornament kröner denna ingång.

Centralt placerad överst finner man de vapensköldar som tillhör Per Banér och hans fru Hebbila Fleming. Den återfinns också över fastighetens bakdörr, belägen vid Österlånggatan 2.

## **Bollhusgränd 3A • 1635**



I tidiga arkivhandlingar finns denna byggnad omnämnd från 1400-talet, men mera omfattande information om den har försvunnit i olika bränder.

En dokumenterad renovering skedde 1643 då en våning byggdes på den förut existerande byggnaden och denna enkla med vackra portal kom till. Stilen är tysk-nederländsk renässans, ett verk av Johan Wendelstam, stenhuggare och invandrare från Tyskland som under 1600-talet blev mycket uppskattad i Stockholm. Hans verkstad var mycket produktiv och han var även delaktig i bildandet av Sveriges första stenhuggarsällskap.

Renovering och utbyggnad av fastigheten gjordes återigen under 1820-talet. Den fick då en sjätte våning och den fasad som den har ännu idag. Då blev också nedre delen av portalen utbytt mot den en nuvarande släta formen. Allt som är kvar av Wendelstams arbete är den övre stensektionen med en cartouche som visar

"Anno 1643" och de ursprungliga ägarnas initialer: AG och BCD.

Ingen tycks numera veta deras namn, men vi kan förmoda att de tyckte om fåglar.

Nummer 3 vetter mot en förtjusande liten park som kallas för Brända Tomten. Den byggnad som stod här brann ner 1728. Istället för att bygga upp den valde man att lämna en öppen yta så att ekipagen lättare skulle kunna vända. Idag är det en slags oas mitt i Gamla Stan – en viloplats där man kan sätta sig under ett stort kastanjetråd.



## **Själagårdsgatan 3 • ca 1643**



Detta ståtliga portvalv tillhör det palats var huvudingång vetter mot Stora Nygatan 2. Valvet var tillräckligt stort så att ekipagen av häst och vagn skulle kunna köra in på innergården.

## **Munkbron 1 • 1644**

Kvarteret heter Atomena och var 1641 en donation från regeringen till amiralen Erik Ryning men denna var egentligen mera av en ersättning. Ryning hade överlämnat fyra andra fastigheter som låg i vägen för en rekonstruktion av Stora Nygatan. Han var säkert glad för bytet tills han upptäckte att han själv var tvungen att på egen bekostnad låta riva både de fyra fastigheterna och det som stod på den nyförvärvade tomten: "Gråmunkarnas torn" och en del av den gamla stadsmuren. Ryning fick dock en viss kompensation genom att han kunde använda en del sten från den gamla stadsmuren vid sitt nybygge.



Går man runt till andra sidan av kvarteret skådar man den imponerande huvudingången vid Stora Nygatan 2 i den dåförtiden så omtyckta tysk-nederländska stilen.



Hela kvarteret är uppfört på mark som hade fyllts ut alltsedan 1200-talet. Fyllningen hade dock gjorts med olämpligt material och därför har marken sjunkit från sekel till sekel. Detta syns tydligt på fasaderna som vetter mot Riddarhustorget och Gråmunkegränd. Både fönster och dörrar hänger snett och ojämnt.

Renoveringar gjordes på 1970-talet och var mycket omfattande. Då förstärktes hela kvarteret och byggnaden återställdes till sin förra glans.

Genom århundraden har denna ståtliga portal antytt välbärgade husägare. Den gör fortfarande ett behagligt intryck och är ytterligare ett exempel på stenhuggaren Johan Wendelstams fina arbeten.

## **Själagårdsgatan 2 • 1650**

Men det sköna som vi kan se i dag var länge dolt och återfanns först under 1900-talet då flertalet av Gamla Stans kvarter renoverades. Då upptäcktes även denna vackra och välbevarade skatt där både exteriör och interiör befann sig i fantastiskt skick.

Fram till 1658 var denna hörntomt fylld med små olikartade hus, men detta år köpte en framstående borgare, Hans Bartels, egendomen. Han var köpman och byggmästare samt ägare till cirka 30 fastigheter. I vissa arkivhandlingar antyds att Bartels och hans son Lydert skulle ha legat bakom de fantastiska utsmyckningarna som man funnit i senare tider.

Under århundradenas lopp har många olika ägare ändrat mycket i byggnaden och även experterna trodde länge att allt det ursprungliga utom själva portalen var borta. Men lyckligtvis var det mesta kvar, bara övertäckt på olika sätt, och de gömda dekorationerna såg åter dagens ljus. Fasaden har nu återställts till sitt ursprungliga skick i rosa och grått som vi ser i dag.

De interiörer som kom fram under renoveringsarbetena inuti huset omfattade bland annat en medeltida källare, bevarade stycken av finsnickeriarbeten, dekorativt målade innertak och vackra stuckaturarbeten.





Denna sandstensportal i barockstil har i arkivhandlingarna kunnat dateras till 1656 när borgmästaren Welam Leuhausen var ägare till fastigheten. Stilen med dess slingrande ornament är typisk för perioden. Experterna tror att det stått skulpterade figurer på toppen av kolonnerna.

Själva dörrarna är dock i rokokostil och sattes sannolikt in under en renovering av huset på 1700-talet.



En bronsplakett till vänster om dörrarna berättar att Carl Larsson, den berömda och mycket omtyckte svenske konstnären, var född här 1853. Hans föräldrar hade öppnat ett anspråkslöst pensionat i huset, men företaget blev kortlivat och familjen vräktes. I sina memoarer har han berättat att barndomsåren vid nummer 78 inte var så lyckliga för vid den här tiden var området slumkvarter.

Man kan tänka sig att Larssons konstnärliga verksamhet erbjöd en väg för honom att bearbeta och kompensera för dessa olyckliga minnen. Hans bilder skulle ju bli så fyllda med ljus och värme. Så var också det hem som han och hans fru Karin skapade åt sig själva i Dalarna, Sundborn.

Till vänster om denna byggnad ligger Mårten Trotzigs gränd. Det är Gamla Stans minsta gränd – bara 90 centimeter bred vid dess början. Förr i tiden fanns flera av den här typen och de kallades för trappstegsgränder. Den här är den enda som finns kvar.

## Prästgatan 78 • 1656



## Västerlånggatan 65 • 1660



Många tyska köpmän invandrade till Stockholm på 1600-talet. En av dem var Petrus Hanssen, klädeshandlare från Holstein och sedan intendent vid Tyska kyrkan, också i Gamla Stan.

Han ägde fastigheten vid Västerlånggatan 65 och inskriften över porten framhåller hans egendomsrätt. Där står årtalet 1660 med texten "Till Gud ensam ära" och nedan hans och hans hustrus initialer PH och ASK.

Hanssen var mycket rik och mäktig så han ville ha en entré som bekräftade detta. Det lyckades man åstadkomma: entrén är storslagen och imponerande, graverad i röd sandsten. Även här tror man att det är ett verk av Johan Wendelstam. Stenen liknar den som använts för andra av hans arbeten; se till exempel på porten till huset vid Stortorget 20.

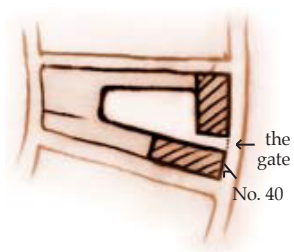
Hanssen var också en frikostig man och ville bli ihågkommen som sådan. Han donerade en storslagen predikstol till Tyska kyrkan som finns där än i dag.



En enkel korsvirkesbyggnad stod på den här tomten fram till senare delen av 1600-talet. Roland Eliaeson köpte egendomen 1683.

Det finns veterligen inget belägg för det, men man tror att den nuvarande byggnaden har ritats av Nicodemus Tessin d y. Han var stadens mest anlitade arkitekt vid den här tiden.

Föga är känt om vilka människor som bodde bakom den här imponerande porten. Däremot framkommer några intressanta uppgifter i gamla mötesanteckningar rörande dåtida konflikter.



Sålunda förekom en lång dispyt mellan husets ägare Eliaeson och direktören för Tullhuset bredvid. Denna handlade om den grind av trä som ledde in till den innangård som var gemensam för båda dessa byggnader (se kartan) och som Eliaeson hade låtit sätta upp för att hålla allmänheten utanför. Tulldirektören insisterade på att denna trägrind skulle rivs eftersom

den inte var brandsäker. Eliaeson ville inte ha bråk så han lät ta ner den och ersätta den med en konstruktion som mestadels bestod av tegel och alltså skulle vara brandsäker, men inte heller det räckte för tulldirektören. Så även denna grind togs bort och ersattes av en mur.

Men då yttrade sig missnöjet från högsta ort, med en order från kungen att muren skulle bort. Eliaeson gav naturligtvis efter och bestämde sig för att flytta till en annan av hans bostäder på Järntorget.

## **Skeppsbron 40 • ca 1698**



Denna port leder till Ehrenstrahlska Huset, (till vänster) ett hus byggt under 1600-talet av David Klöcker, senare adlad till Ehrenstrahl.

Han kom från en mycket enkel bakgrund som son till en tysk skomakare. Hans första anställning i Sverige var som skönskrivare i det svenska rikskansliet där han skrev ut traktater med främmande makter och andra viktiga dokument. Därigenom tycks han ha kommit i kontakt med det kungliga hovet som upptäckte hans fallenhet för målarkonsten och understödde honom i hans studier däri. Han blev sedan en mycket uppskattad målare i barockens stil, med verk såsom porträtt av kungafamiljen, oljemålningarna i Storkyrkan, den storslagna plafonden i Riddarhuset, och flera utsökta djurbilder för att bara nämna några.



Det vore naturligt att söka Ehrenstrahls initialer i det dekorativa järnsmidet som finns ovanför porten. Detta är dock i rokokostil, alltså från

en mycket senare tid, och där finner man bokstäverna PHFMG. Dessa initialer står för Petrus Hinrich Fuhrmann och hans fru Margareta Götz som hade köpt fastigheten under 1750-talet. Fuhrmann var en rik restaurangägare och vinimportör för det kungliga hovet. Han var mycket frikostig mot tyska församlingen och testamentarade 1772 huset till denna. Därtill skapade han en stiftelse för att finansiera en Fuhrmanns tyska skola. Däröfver kan man läsa på ett plakat till vänster om porten.

## **Svartmangatan 20-22 • 1757**





Jag har hoppat fram till 1900-talet för de två sista portarna. Fast så nya är de vackert gjorda och jag tycker att arkitekterna har lyckats göra moderna lösningar som passar fint in i Gamla Stans medeltida atmosfär.

Byggnaden vid Skeppsbron 8 var ursprungligen från 1600-talet. När en bank köpt det 1901 revs det från grunden och istället uppfördes den helt nya byggnad ritad av arkitekten Erik Josephsson som vi ser i dag. Arkitekten har lyckats behålla stilen från Gamla Stan på ett magnifikt sätt. De vackert skulpterade ornamenten påminner om Johan Wendelstams arbeten som till exempel på Stortorget 20 och Själagårdsgatan 2. Ändå är dessa ornament en pastisch på rokoko som återfinns på flera portar runtom i Gamla Stan. Jag beundrar verkligen den här porten.

Vem är det som pryder porten högst upp? Denna hermesfigur med bevingad hatt och sidenkravatt skall föreställa Jonas Alströmer (1685-1761), framstående affärsman och grundare av den svenska textilindustrin. Kan vi gissa att banken valde Alströmer på grund av hans insatser för inom Sveriges ekonomiska historia? Han hade även tagit initiativ till andra företag som skulle producera och sälja varor inom Sverige. I den då förhärskande nationalekonomiska huvudriktningen, merkantilismen, såg man gärna att varorna producerades och pengarna behölls i landet varigenom Sveriges ekonomi skulle förbättras.



Alströmer är ofta även förknippad med potatisens popularitet och han hade även en fåruppfödning/farm?

## Skeppsbron 8 • 1901



Här har vi en modern port som är ingång ett kontorshus sammanbyggt med Generaltullstyrelsens hus mot Skeppsbron. Promenera gärna runt kvarteret och se på huset Skeppsbron 38 som ritades av arkitekten Erik Palmstedt på 1780-talet.

När denna port vid Österlånggatan 49 stod klar 1936 uppstod livlig diskussion med anledning av skulpturen ovanför. Man hade inget emot tullens vapensköld, stående lejon (dock utan den heraldiska gallergrind som det numera håller i tassarna) men de sköldhållande nakna figurerna, en muskelknutte med framträdande snopp och en sjöjungfru med vällustiga former, syntes inte passande för en tid som var prydare än vår. Protester rapporterades i kvällspressen.

Skulptören Stig Blomberg förklarade att figurerna var symboler för tullen på land och hav. Svenska Dagbladet reagerade på hans förklaring med att publicera en "tongue-in-cheek"-dikt, finurligt skriven och ämnad att reta både tulltjänstemännen och skulptören:

On Österlånggatan it is for us a shameful insult  
to be exhibited nude on land and sea.  
Customs officials never show themselves so publicly,  
no, not even at home on the darkest nights.

## Österlånggatan 49 • 1936



Jag hoppas att du har uppskattat den här trycksaken och att sidorna har gett dig en bra introduktion till Stockholms äldsta stadsdel. Kanske du känna dig uppmuntrat att besöka Gamla Stan och upptäcka dess skatter.

### **Om Terry LeBlanc**



Terry leBlanc är amerikan men har bott och arbetat i Stockholm under de senaste 25 åren. Hon arbetar som illustratör, formgivare och konstnär i sitt hem i en förort till Stockholm.

Med denna skrift har hon även börjat författa.

Blandteknik har använts för att skapa originalbilderna i denna skrift. Man utgår från en digitalbild som förändras efter eget tycke i PhotoShop. Sedan trycks bilderna på akvarellpapper som man arbetar vidare på med en blandning av färg- och blyertspennor samt vattenfärger.

Mer av Terrys konst kan du hitta på: [www.leblanc.se/3.stockholmArt](http://www.leblanc.se/3.stockholmArt)  
[www.gicleestockholm.com](http://www.gicleestockholm.com)

---

### **Referenser**

*Borgarhus i Gamla Stockholm*, 1916 • Ragnar Josephson

*Gamla Stan detta har hänt*, 2002 • Katarina Juvander

*Gamla Stan historia som lever*, 1988 • Béatrice and Gösta Glase

*Stockholm Town Trails*, 1979 • Elly Berg

*Stockholmiana 3 and 4*, 1905 • F.U. Wrangel

*Stockholms byggnadsminnen • Staden*, 1999 • Katarina Juvander

*The Old Town*, 1978 • Béatrice and Gösta Glase

***Doors of Old Town Stockholm*** är tryckt i en engelska version och kan beställas genom Terry LeBlanc eller i några butiker i Stockholm.

Vid Terrys webbsite, [www.leblanc.se/wander&discover](http://www.leblanc.se/wander&discover), hitta man information.

***A Wander & Discover © Guide***

